

VI, Low Countries series IV; Leuven: Uitgeverij Peeters, 1993, xxii + 249 blz., ISBN 90 6831 516 1).

Deze catalogus is uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling 'Tover van de middeleeuwen. Vlaamse miniaturen voor Van Eyck' in het Cultureel centrum romaanse poort te Leuven. In tegenstelling tot de expositie worden de verschillende miniaturen hier niet gegroepeerd naar inhoudelijke boektypes zoals getijdenboeken of missalen, maar is getracht het 'landschap' van de Zuidnederlandse miniatuurkunst in kaart te brengen. Zo passeren steden als Brugge, Gent en Doornik, maar ook gebieden als Zuid-Vlaanderen, Brabant en de Zuidelijke Nederlanden de revue. In afwachting van verdere publikaties over dit onderwerp blijft het hier nadrukkelijk slechts bij een schets. Naast deze catalogus bestaat er nog een uitgave over dezelfde tentoonstelling die bedoeld is voor een breder publiek.

Het grootste belang van deze catalogus en de tentoonstelling is gelegen in het feit dat men een blinde vlek in de kunstgeschiedenis van het einde van de veertiende eeuw probeert in te vullen. De miniaturisten uit deze fase vormen de tot nu toe vrij onbekende voorgangers van de kunst van de Vlaamse primitieven, zoals Jan van Eyck en de Meester van Flémalle, die in de vijftiende eeuw tot een grote bloei zouden komen. Dit blijkt duidelijk uit het innoverende karakter van hun werk in iconografisch en stilistisch opzicht en door hun realistische vormgeving. De opkomst van het boek in de stadscultuur van Vlaanderen maakte deze ontwikkeling mogelijk. Voor de vrijgevochten burgerij vormde dit medium een mogelijkheid om niet alleen haar intellect, maar ook haar eigen prestige te vergroten. De rijke versieringen en illustraties onderstreepden deze rol alleen nog maar.

De kritiek op de opzet van deze catalogus ligt echter in het verlengde hiervan. De nadruk ligt hier duidelijk op handschriften met miniaturen (getijdenboeken en missalen) die geproduceerd zijn voor kloosters, onder andere in Engeland. Deze zijn ook duidelijk overvloediger aanwezig. De boeken over bijvoorbeeld heiligenlevens die bedoeld waren voor leken raken daardoor duidelijk ondergesneeuwd. Hierin komt echter de invloed van de opkomende stadscultuur en haar burgerij op de miniatuurkunst meer tot zijn recht. Het is dan ook bemoedigend dat er over enige van deze handschriften (zoals de Brugse *Legenda Aurea*) publikaties in het vooruitzicht worden gesteld. Een verdeling in boektypes, zoals op de tentoonstelling, had reeds met het uitgeven van deze catalogus het belang van dit soort geschriften kunnen aantonen.

Tenslotte vormt deze catalogus wel een goede handleiding voor het zo noodzakelijke verdere onderzoek. Niet alleen worden de verschillende manuscripten waarin de miniaturen zijn vervat, minutieus beschreven, maar ook wordt verwezen naar verdere literatuur en catalogi. De miniaturen zelf worden geanalyseerd, vergeleken met andere miniaturen en zo mogelijk geplaatst in een bepaalde groep uit een bepaalde stad, die voor de productie verantwoordelijk zou kunnen zijn. Dit duidt op een uitgebreid netwerk van artiesten. Over de individuele kunstenaar is daarnaast jammer genoeg vaak niets met zekerheid te zeggen. Uitgebreid en vooral creatief onderzoek van minder vaak door kunsthistorici geraadpleegde bronnen zoals bijvoorbeeld aktes van notarissen kunnen hierbij misschien uitkomst bieden. Afsluitend bevat de catalogus nog een handige lijst van de afbeeldingen en een register van de vermelde handschriften en persoonsnamen.

M. H. van Kuik

(Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992 (vertaald), Geldrisches Archiv II; Geldern: Verlag der Buchhandlung Johannes Keuck, 1993, 125 + 436 blz., ISBN 3 928340 03 4).

Het werk betreft een editie der oudste jaarrekeningen van het tegenwoordige Geldern (Nordrh. - Westfalen), één van die steden van het middeleeuwse hertogdom Gelre waarvan een fraaie, aaneengesloten reeks rekeningen is bewaard gebleven. De uitgever koos uit praktische overwegingen het sterfjaar van Reinald IV van Gelre-Gulik als eindpunt. De rekeningen van 1400 tot en met 1409 ontbreken, maar verder is alleen de rekening van 1390 incompleet: de inkomsten over dat jaar en het saldo van inkomsten en uitgaven ontbreken. De twee burgemeesters die voor de financiën der stad verantwoordelijk waren, verantwoordden de posten uitvoerig — de documenten vormen een boeiende lectuur en bevatten, al is het belang van Gelder natuurlijk niet te vergelijken met dat van Zutphen of Arnhem, gegevens van meer dan lokale interesse. De systematische indeling en de manier van noteren volgde sinds 1386 een vast patroon, hetgeen de uitgever doet vermoeden dat het oudst bewaarde stuk niet de eerste rekening was.

In zijn uitvoerige inleiding, waarop Koppers in 1992 aan de Universiteit van Amsterdam is gepromoveerd, wijst hij er op, dat we ook van de best bewaarde reeksen jaarrekeningen niet mogen verwachten een volledig beeld van de stedelijke financiën te krijgen: als regel werden bepaalde onderdelen, bijvoorbeeld de inkomsten uit het stedelijk onroerend goed of de geïnde boetes of de uitbetaalde lijfrenten, afzonderlijk genoteerd. De consequentie is, meent Koppers dan ook, dat een poging om het totale financiële beleid van verschillende steden onderling te vergelijken tot mislukken is gedoemd. De inleiding bevat onder meer gegevens over de inrichting van het stadsbestuur tot ca. 1500 en de taak van de met de financiën belaste burgemeesters in het bijzonder. Niet alle zich voordoende problemen konden door Koppers helemaal worden opgelost; zo blijft de rol van de 'werkmeesters', vanaf 1396 in elk rekeninghoofd tezamen met de verantwoordelijke burgemeesters vermeld, wat onduidelijk. Hun functie lijkt overeenkomst te hebben met die van de (in het proefschrift van Chr. Kolman uit 1993 behandelde) 'muurmeesters' in Kampen. Ook Gelder kende trouwens muurmeesters, maar dat waren kennelijk gespecialiseerde meester-metselaars. Ruime aandacht besteedt Koppers aan de in de rekeningen gehanteerde munten.

De analyse van de uitgaven en, uitvoeriger, van de inkomsten beslaat ongeveer een derde van de inleiding. Het accijnsrecht schijnt de stad pas in de eerste helft van de veertiende eeuw van de landsheer in pacht te hebben gekregen; de gruit hield de hertog tot 1390 in eigen hand. Voor uitgaven ten behoeve van verdedigingswerken en eigen militaire expedities kon de stad kennelijk sinds het eind van de veertiende eeuw zelfstandig een directe belasting aan haar inwoners opleggen. De accijnzen op de lakenverkoop en het verven suggereren dat de lakenproductie van enig belang was, zij het voornamelijk voor lokaal gebruik.

De stedelijke uitgaven, die het grootste deel van de documenten in beslag nemen, worden beknopter behandeld: ze vertonen een vrij vast patroon en vullen geregeld terugkerende rubrieken. Het feit dat de stad tegen 1400 nogal wat grond in erfpacht neemt, wordt door Koppers in verband gebracht met de bouw van een stadstoren, een vleeshuis (een 'gewanthuse' wordt al in 1343 genoemd) en de stadsmuur, en met de aanleg en verbetering van straten. Inderdaad nemen publieke werken een belangrijke plaats in de rekeningen in. Een veel omvattende rubriek is die van de 'statscholt' met zowel achterstallige betalingen en de terugbetaling van geleend geld als de uitkering van lijfrenten. De rubriek 'bodelonen' toont dat het stadje zich blijkbaar maar één bode in vaste dienst kon permitteren en herhaaldelijk 'gelegenheidsboden' met het overbrengen van berichten moest belasten. Gelder (Koppers schat het inwonersaantal omstreeks 1400 op ca. 1200) had hoe dan ook maar een klein aantal mensen in geregelde dienst: een

schrijver en de schoolmeester maakten met de bode het hele vaste personeel uit. Hun beloningen werden onder 'diversen' geboekt.

Deze 'diversen' zijn interessanter dan uit het eraan gewijde paragraafje blijkt. Het zijn rubrieken van zeer verschillende lengte (van 7 regels tot anderhalve pagina druks) en zij bevatten in veel rekeningen posten die men elders zou verwachten: onder het hoofd 'arbeidsloon', bijvoorbeeld, of onder 'voerloon'; kosten van militaire expedities staan of hier, of onder een apart hoofd opgetekend; in het laatste geval zijn uitgaven voor wapens soms weer onder diversen geboekt. De schenking van baksteen aan de begijnen in 1396 staat onder 'van alrehand saken', het getob met de school, die voortdurend reparaties behoefde is daar meestal ook ondergebracht. En is het niet aardig om te weten dat broeder Johan van Liere in Gelder 'opten orgiën te spoelen pleich' en het instrument ook repareerde? Aan de rekeningen zijn enkele toevallig bewaard gebleven detailrekeningen en een paar lijsten van geheven belastingen voor oorlogsdoeleinden (ten behoeve van de hertog) en ten bate van de bouw van een nieuwe toren toegevoegd en het geheel is zeer zorgvuldig uitgegeven. Wel moet gezegd dat een persoonsregister waarin aanduidingen van het uitgeoefende ambacht doorgaans, maar niet consequent, (enkel) als achternamen worden opgenomen niet optimaal hanteerbaar is.

J. A. Kossmann-Putto

P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen* (Dissertatie Leuven 1992, Symbolae Facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis. Series B XI; Leuven: Universitaire pers, 1993, 471 blz., Bfl500,-, ISBN 90 6186 539 5).

Het werk waarop Paul Trio nu al weer zes jaar geleden in Leuven promoveerde was kennelijk van een dusdanige omvang dat het onmogelijk als één geheel kan worden gepubliceerd. Gelukkig zal er een drieluik verrijzen met de verwerking van de rijke inhoud van dat proefschrift. Het eerste luik is vier jaar geleden verschenen: *De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*. Verhandelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent XVI (Gent, 1990): een uitvoerige beschrijving van alle veertig broederschappen die er tussen 1182 en 1580 in Gent zijn geweest; tot broederschappen rekent Trio die gezelschappen, waarvan de oprichting en het lidmaatschap in de eerste plaats werden gemotiveerd door religieuze drijfveren, een duidelijk onderscheid dus ten opzichte van ambachts-, rederijkers- en schuttersgilden (vgl. *BMGN*, CVII (1992) 393-394). Wat thans ter tafel ligt is het tweede luik, volgens de titel handelend over de volksreligie. In het 'Woord vooraf' wordt ons het derde luik voor ogen gesteld, te publiceren in de reeks *Pro civitate* van het Gemeentekrediet; daarin zal de auteur zich richten op de geschiedenis van het algemeen kerkelijk en devotioneel leven van het laatmiddeleeuwse Gent.

Het is de vraag of deze materie zo'n uitgebreide publikatiereeks rechtvaardigt, maar het lijdt geen twijfel dat de auteur daardoor in staat is een grote hoeveelheid materiaal metterdaad te tonen. Het resultaat tot nu toe brengt de lezer tot de verzuchting dat de bomen het zicht op het bos wel bemoeilijken. In dit deel vielen me de herhalingen op, waarschijnlijk onvermijdelijk om elk boek ook zelfstandig te laten zijn. Ernstiger is dat ook de lectuur van deze uitgave wordt bemoeilijkt door de catalogiserende strekking van een groot deel van de publikatie. Het zou preferabel zijn geweest als tal van heuristische aangelegenheden in het eerdere werk zouden zijn gebleven en dat de auteur in deze verwerking zou hebben geprobeerd zich wat los te zingen van